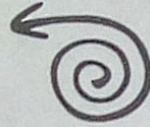

Віктор Петров

мапування творчості письменника

universitas

re-trans-misje

Seria wydawnicza TAIWPN Universitas poświęcona jest interdyscyplinarnej refleksji nad kulturą ukraińską pod kątem transformacji dyskursów nowoczesności. Celem serii jest zrozumienie kodów, wyobrażeń, narracji oraz ich reemisji historycznych kształtujących Ukrainę (po)nowoczesną wraz z jej kulturowym otoczeniem.

Видавнича серія Співки авторів і видавців наукових монографій «Універсітас» присвячена міждисциплінарному дослідженню української культури у зв'язку з трансформацією дискурсів модерності. Серія має на меті осмислення кодів, уявлень, наративів та їхніх історичних ретрансляцій, що формують (пост)модерну Україну та її культурний контекст.

Zespół redakcyjny

Katarzyna Glinianowicz, Paweł Krupa

Редакційний колектив

Катажина Глінянович, Павло Крупа

Віктор Петров

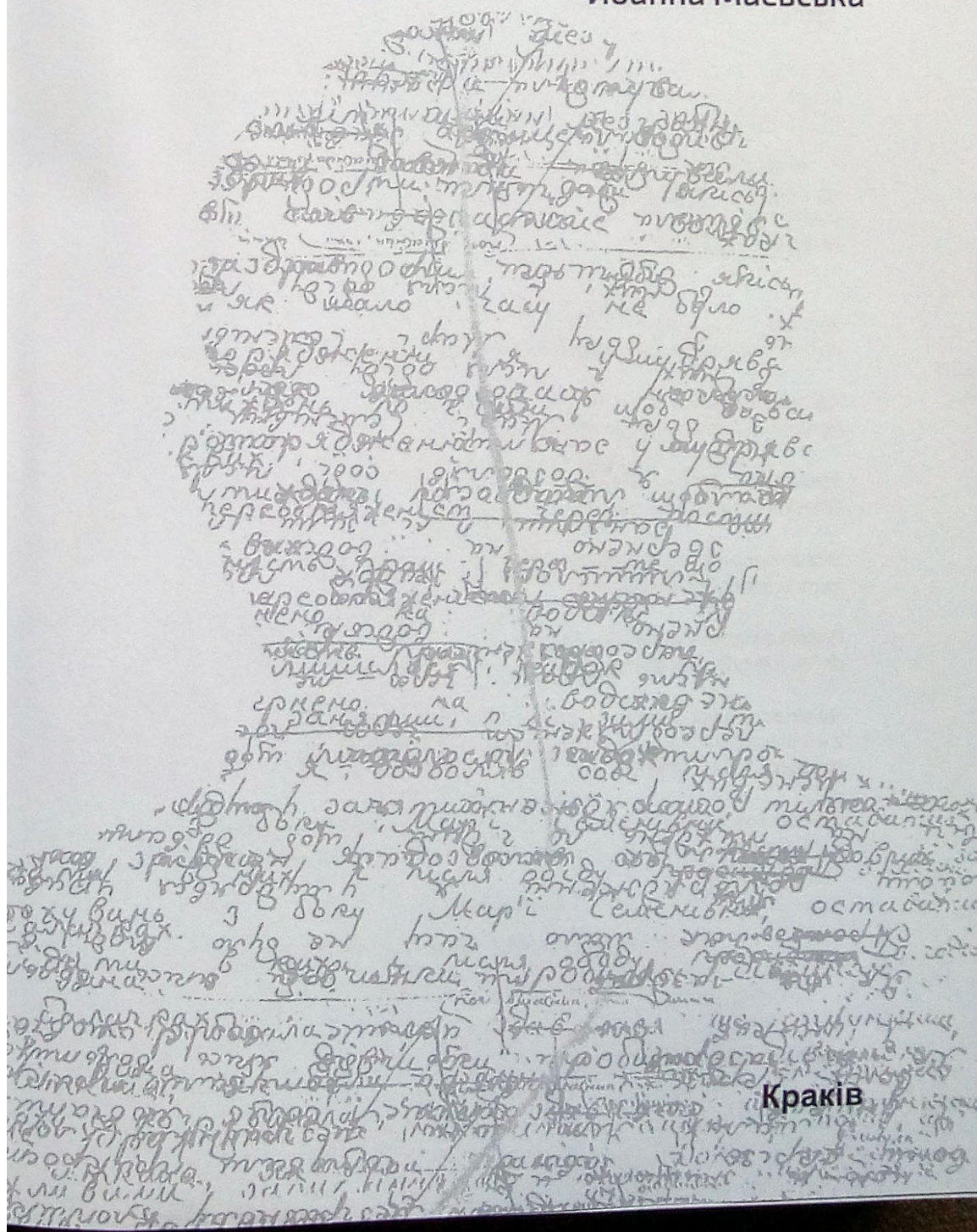
мапування творчості письменника

Редакція

Катажина Глінянович

Павло Крупа

Йоанна Маєвська

Краків

Dofinansowano przez Uniwersytet Jagielloński ze środków Instytutu Filologii Wschodniosłowiańskiej Wydziału Filologicznego UJ oraz Towarzystwa Doktorantów UJ

Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2017–2022, nr projektu 22H 16 0342 84

**NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI**

© for this edition by Katarzyna Glinianowicz, Paweł Krupa, Joanna Majewska and Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków 2020

ISBN 978-83-242-3712-8
e-ISBN 978-83-242-6541-1
TAIWPN UNIVERSITAS

Recenzent/Рецензент
Prof. dr hab. Jarostaw Poliszczuk/д-р філол. н. проф. Ярослав Поліщук

Redaktorka prowadząca/Відповідальна редакторка
Agnieszka Toczko-Rak/Аґнешка Точко-Рак

Adiustacja i korekta/Літературний редактор і коректор
Wiktor Martyniuk/Віктор Мартинюк

Skład i łamanie /Макет і верстка
Joanna Bizior/Йоанна Бізіор

Projekt okładki/Проект обкладинки
darek futuro/дарек футуро

Na okładce wykorzystano rękopisy Wiktora Petrowa z Archiwum Naukowego Instytutu Archeologii Narodowej Akademii Nauk Ukrainy w Kijowie

В оформленні обкладинки використано автографи Віктора Петрова з Наукового архіву Інституту археології Національної академії наук України в Києві

ВІТАЛІЙ АНДРЕЄВ
СВІТЛАНА АНДРЕЄВА

Відображення наукових поглядів Віктора Петрова-Домонтовича на історію України в романі *Без ґрунту*

Загальновідомою є характеристика творчості Віктора Домонтовича: «Враження літератури і враження життя [...] любив сплітати в химерні цілості» [Шерех 1998, 100]. Так само очевидним є зв'язок наукових поглядів Петрова та художніх образів Домонтовича. Ця специфічна риса прози Петрова-Домонтовича в романі *Без ґрунту* (1948) виявляється навіть у змістовій відповідності авторських текстів роману та наукових (історичних та історіософських) праць. На нашу думку, означену рису можна розглянути у двох площинах: 1) як спробу вченого в художній формі фрагментарно викласти свою історіософську концепцію (теорію епох); 2) як демонстрацію кількох прикладів міжепохальних «зламів» через белетризацію конкретно-історичних сюжетів.

Ця концепція набуде оформлення в статтях *Засади поетики* (1946), *Наш час, як він є* (1946), *Сучасні духові течії Європи* (1946), *Історіософські етюди* (1946–1947), *Засади історії* (1947), *Проблема епохи* (1947), *Сучасний образ світу* (1947), *Християнство і сучасність* (1947),

---

Віталій Андреев – доктор історичних наук, професор. Київський Університет ім. Бориса Грінченка, avnskyf@ukr.net. ORCID: 0000-0003-1830-0629.

Світлана Андреева – кандидатка історичних наук, доцентка. Київський Університет ім. Бориса Грінченка, avnskyf@ukr.net. ORCID: 0000-0001-6082-064X.

Маси, техніка й лібералізм (1948) та ін., а також у теоретичних екскурсах в історичних та публіцистичних працях, літературних творах другої половини 1940-х років. Для Петрова «епоха» становить самодостатній і закритий в собі рамками панівної ідеології «відтинок часу», а закономірністю історичного розвитку є власне зміна епох, спадкоємність та водночас і заперечення наступною епохою попередньої. Концепція Петрова виявляє подібність до теорій локальних цивілізацій та синергетичної парадигми осмислення історичного процесу. Теорія епох – один із можливих варіантів цивілізаційного аналізу світової історії, позаяк її автор виходить за межі суто історіософського [Andreyev 2015].

Власну концепцію Петров практично застосував щодо давньої історії України та етногенезу українського народу в монографіях *Походження українського народу* (1947) [Петров 1992] та *Етногенез слов'ян* (1972) [Петров 1972]. У його розумінні період давньої історії України охоплює час від IV тисячоліття до н. е. до VI століття н. е. (від енеоліту до історичного слов'янства). Він виділив чотири «епохи»: трипільську, післятрипільську, скіфську, античну. Окрема доба (VI–VIII століття), на думку вченого, розмежовує Черняхів та Київську Русь. Культура Київської Русі стала завершальною ланкою в процесі розвитку матеріальної культури «післяантичної» (слов'янської) епохи. Це стало теоретичним підґрунтям до вивчення етногенезу та передісторії українського народу. Петров вважав етнос історично обумовленим, а процес етногенезу – дискретним, адже той відбувається в межах самодостатньої епохи. В кожній епосі етногенез окремого народу має свої особливості та відмінності («свій напрям етнотворення»).

В романі *Без ґрунту* Домонтович акцентує увагу на трьох міжепохальних зламах: а) від скіфської епохи до античної; б) від античної до «слов'янської»; в) модернізаційні процеси новітньої доби («наступ міста на село», «безґрунтянство»). Історичні екскурси, які, власне, і демонструють два сценарії міжепохальних зламів, дозволяють осмислити перспективи новітньої епохи.

Сучасність («наш час») учений розумів як переломний, кризовий, такий, що характеризується крахом ідеологій, уніфікацією життя та дегуманізацією системи цінностей. Сам Петров шукає вихід на основі циклічних теорій, апелює до християнських цінностей, виступає за пріоритет моралі над технікою [Петров 2013а, 810–824].

У *Без ґрунту* так само автор і його персонаж, то осібно, то дослухаючись до дискусій інших, розмірковують про закономірності ходу

історії та розвитку мистецтва. Дії та думки героїв розгортаються на тлі широкого культурно-цивілізаційного контексту. Зокрема, в романі визначаються обрії й межі високих і досконалих культур, що творились на теренах України і, проіснувавши 6–8 століть, протягом кількох років раптом і несподівано зникали. Водночас автор звертається до сучасності, намагаючись осмислити реальні суспільно-історичні зміни кінця 1920-х років, з їх тривогами, відчуттям страху і наближення катастрофи: «Темна, тепла, чорна безодня-мати, вагітна нездійсненністю, широке лоно народжень і зникнень» [Домонтович 1999, 315].

Ця «непевність» пояснюється самодостатністю окремої епохи, якій притаманні свої внутрішні закономірності: «Сучасникові важко відокремити в своєму часі прямі шляхи від бічних, відрізнути шляхи, які ведуть в майбутнє, і шляхи, які не ведуть нікуди» [Домонтович 1999, 330].

Але «в майбутнє» – це куди? Вперед чи назад? Автор відмовляється від абсолютизації поняття «прогрес», історичний час для нього дискретний. Линник, головний герой роману, ставить собі питання: «Малювати фабрики, димарі й домни, чавун, цеглу й залізобетон, – чи значило це відтворити сенс того, що стрілка пересунулася на тисячоліття вперед?» [Домонтович 1999, 280]. Більш того, технократична цивілізація ставить перед людиною нові виклики. Людина відчуває страх перед майбутнім, його невизначеністю, вона боїться втратити опору, втратити ґрунт під ногами і зробити крок у це незнайоме й незрозуміле майбутнє.

Проблема безґрунтяства, закріплена навіть у назві роману, є не тільки образною втратою ґрунту як втрата традиційної стабільності або пошук нового ґрунту. Під «ґрунтом» розуміється і безпосередньо земля, робота на землі, сільський спосіб життя. Врешті-решт у романі постає питання: куди йти цивілізації? Вперед – до технічних та суспільних перетворень, чи назад – у природу, до «тепла землі», «радості буття» та «душевного спокою». Можна передбачити відповідь Петрова, який ще 1924 року схарактеризував *Ното новис* у поезії молодого Максима Рильського: «його людина майбутнього – людина сільської ідилії: риболовства, а не електрифікації» [Петров 2013б, 95]. Погодилося з Романом Корогодським, що Петров писав про товариша із кола неокласиків як про себе [Корогодський 2002, 313–314].

Алегорія «міста» як протиставлення «селу» є однією з ключових у романі, вона неоднозначна і в історичній ретроспективі. Так, апокаліптичним образом є Вавилон у вогні, «світова блудниця». А картину

Місто рубають супроводжено висновком: «Місто – нова історична категорія – входить у життя народу, але воно не принесе людству радості й життя в ньому не стане ясным» [Домонтович 1999, 233]. Широко в романі представлено й історичні перетворення у зв'язку з будівництвом Дніпрельстану. Автор сам був свідком тих подій і знав особисто багатьох прототипів персонажів роману.

У 1927–1929 роках Петров, будучи керівником Етнографічної комісії Всеукраїнської академії наук, брав участь у Дніпрельстанівській експедиції. Під його керівництвом досліджувалося дніпровське лоцманство, адже затоплення дніпрових порогів та навколишніх територій прирікало лоцманів на зникнення [Андреев 2012, 52–61].

Експедиція розпочала роботу влітку-восени 1927-го і продовжила свої спостереження у 1928 та 1929 роках. До її складу, окрім керівника Петрова, увійшли три співробітники Комісії: Володимир Білий, Михайло Тарасенко та Никанор Дмитрук. Також до роботи було залучено науковця-історика з Дніпропетровського крайового історико-археологічного музею Павла Козаря та місцевого мешканця Олексія Девлада, який був одним із фундаторів лоцманської артілі «Дніпролоцман».

В ході експедиції Петров познайомився й тісно спілкувався з академіком Дмитром Яворницьким, що на той час уже був широко відомим українським істориком, археологом та етнографом. Яворницький тоді керував Дніпробудівською археологічною експедицією (1927–1932), що була унікальним явищем у світовій та вітчизняній археології. Основу цієї експедиції складали представники нового покоління науковців – історики, етнографи, археологи, музеєзнавці, краєзнавці, які здебільшого народилися у 1890-х роках та мали добру професійну, переважно університетську, підготовку. Вперше в історії вітчизняної археології в рамках однієї експедиції зібрався багатопрофільний колектив спеціалістів із досвідом науково-організаторської та практичної роботи. Безумовно, що спілкування у такому інтелектуальному середовищі та спостереження, зроблені в польових умовах, були надзвичайно корисними, збагачували досвід та розширювали кругозір науковця.

Тоді ж Петров відвідав і Дніпропетровськ, у якому народився та провів раннє дитинство. Для нього, імовірно, ця поїздка була ще й пов'язана зі спогадами про отчий дім, батьків, родину, дитинство. Свої враження про місто, експедицію та її учасників, про первозданий вигляд Дніпра та його порогів він описав через багато років у романі *Без ґрунту*.

Автор, мабуть, ще наприкінці 1920-х років зміг вловити, відчутти «безгрунтянство», а під час війни усвідомити та викласти в літературному творі найхарактернішу тенденцію ХХ століття, коли всі історичні процеси були ніби спеціально спрямовані на позбавлення людини ґрунту: більшовицька революція в Російській імперії, колективізація, індустріалізація, світові війни тощо. Еміграція та тисячі втікачів від голоду та смерті, що втратили житло й землю, стали ознакою часу.

Позбавлена ґрунту людина – вчений-Петров із великим сумом та безпорадністю востаннє дивився на пороги, які незабаром зникнуть у водах Дніпра, на Дніпробуд та ті величезні перетворення, що відбувалися на його малій батьківщині, на те, як ішов з-під ніг ґрунт, зривалися зі свої місць люди, йшли в небуття старий уклад і традиції.

Образ Яворницького в романі було втілено в персонажах «двох дідів» – Данила Криницького та Петра Півня. Його риси легко впізнати у цих героях:

Прийшов директор Історичного музею, старий професор, в золотих окулярах і чорному сурдугі, знавець запорізької старовини, Данило Йванович Криницький, з своїм заступником, завідувачем етнографічного відділу в чумацькій вишиваній сорочці з довгими чумацькими вусами, широко знаний Петро Петрович Півень. [...] Обидва вони голені з вусами, Данило Йванович – худорлявий дідусь, в золотих окулярах, у чорному сурдугі, білій пожовклій краватці та в такому ж пожовклому прямому стоячому комірці, що їх носили років 40-50 тому. Він має вигляд старого пасішника, цей запорізький дід, колишній приятель Костомарова й Рєпіна, що в снігах його будиночка на стіні намальований Тарас Бульба на коні, з обома синами Андрієм і Остапом, і уздечки їх коней викладені різнокольоровими шкельцями, що блищать і сяють [Домонтович 1999, 180, 189].

А от Козар, як бачимо, виступає під власним ім'ям [Домонтович 1999, 345].

Про будівництво Дніпрельстану та пов'язані з ним наукові дослідження Петров-Домонтович писав:

Найбільше говорили про пороги, що їх повинна була залити вода і вони незабаром назавжди лишаться тільки довільною згадкою історії. Етнографів цікавила доля лоцманів з Лоцманської

Кам'янки, що їх професія вже ні до чого стане. Багатьох приваблювала перспектива подорожі по Дніпру з Києва до Херсона. Інші з запалом говорили про ті докорінні зрушення, що їх принесе модерна техніка й протягом кількох небагатьох років ґрунтовно змінить успадковане від тисячоліть обличчя цього степового краю [Домонтович 1999, 344–345].

Дніпро та пороги письменник змалював так:

Ріка кричала, вила як поранений звір. З рани кошлатого звіря текла блакитна кров. Бурхливий плин розчавлював блакить. Шал ріки вабив своєю небезпекою. Зриваючись з каміння, пінявий потік стремів униз. Сивина шумовиння скаженіла від болю. [...] Первозданний камінь підносився з води. Чорні скелі стирчали в авреолі піни [Домонтович 1999, 370].

Історичні екскурси у романі ілюструють попередні міжепохальні злами, які відбувалися на цій території, автор показує циклічність історії – у результаті цих зламів врешті постає самодостатня епоха.

Нами виконано компаративний аналіз історичних екскурсів роману *Без ґрунту* та наукових праць Петрова 1930-х років з історії та ідеології родового ладу й археології. Водночас, треба враховувати, що у зв'язку з новими науковими даними у середині 1940-х – 1960-х роках відбувалася подальша конкретизація авторського бачення епох та окремих сюжетів давньої історії України. Оцінка історичних поглядів Петрова, в тому числі й викладених у художній формі, потребує історіографічного аналізу, тобто контексту як тогочасного, так і сучасного стану світової та української науки.

Внаслідок ідейних та структурних перетворень, котрі охопили радянську науку в першій половині 1930-х років, археологія стає новою сферою наукових зацікавлень Петрова. 1933 року через реорганізацію він потрапляє, не з власної волі, до штату Спілки інституцій історії матеріальної культури (з 1934 року – Інститут історії матеріальної культури). Тут Петров працював науковим співробітником, а з 1939 року завідував сектором дофеодальної і феодальної археології (з 1938 року – Інститут археології Академії наук УРСР). Практична участь ученого в археологічних експедиціях та теоретичне осмислення їх результатів заклали основу окремих напрямів археологічної науки, вдосконалили методику археологічних розкопок та реконструкцій,

започаткували проєкт видання зводу пам'яток культури полів поховань [Андрєєв 2012, 88–105].

Саме культура полів поховань у романі ілюструє еллінізацію скіфського населення й зміну «скіфської епохи» на «античну» (яку автор пов'язував із зарубинецькою (II століття до н. е. – II століття н. е.) та черняхівською (II–V століття) археологічними культурами). Ці культури, на його думку, постали не просто під впливом античної цивілізації на населення України, а були модифікацією лісостепових археологічних культур як «варварських» варіантів античної культури (на зразок елліністичних). Зміна епох найкраще унаочнюється, коли відбувається на межі поколінь у часі одного людського життя.:

Войовничий скит скинув з себе варварське вбрання скотаря-вершника і одягнувся коректно й пристойно, як і годиться кожній людині цивілізованого античного Середземномор'я. [...] Бритва з широким і округлим лезом стала звичайною приналежністю щоденного туалету. Примхлива жінка [...] [Домонтович 1999, 345].

У науково-популярній статті *Готи на Україні та культура полів поховань* (1942) Петров дещо стриманіше, але майже тими самими словами характеризує зарубинецьку та черняхівську культури:

Знахідки бритв з округлим і широким лезом становлять особливість чоловічих поховань. Чоловіки голились. Вони призвичаїлись за звичаєм середземноморського європейського світу, дбайливо голити собі обличчя. Примхливі жінки [...] [Петров 1942, 62].

Петров, характеризуючи епохи, у своїх наукових працях використовує художні образи з роману *Без ґрунту*. При цьому вчений чітко акцентує, що без уявлення про злам, який відокремлює скіфську добу від зарубинецької, неможливо збагнути історичного процесу. На його думку, перехід від однієї доби до іншої супроводжується кризою суспільно-господарського укладу скіфів. Причиною його стало різке розмежування кочового скотарського населення та осілого хліборобського, що призвело до концентрації багатств у руках кочової верхівки, яка стала на «небезпечний шлях територіального загарбництва і воєнних авантур» і зазнала невдачі на зовнішньополітичній арені: «Скіфська кавалерійська держава була розгромлена» [Петров 1972, 82–83].

Петров пов'язував античну добу з розвитком тубільної людності, однак вважав важливим зовнішній фактор: на північ від Ольвії та інших античних центрів Північного Причорномор'я з середини I тисячоліття до н. е. утворюється «варварський» варіант античної культури. Тобто населення України було не просто об'єктом впливу античної цивілізації, а, сприйнявши надбання античності, створило власну оригінальну культуру [Петров 1992, 57]. Від II століття до н. е. починається нова доба, яка характеризується відмінною від скіфської територіальною конфігурацією, новою господарською та суспільно-політичною структурою, типом культури [Петров 1972, 182–192].

На думку Петрова, у міру втягнення Наддніпров'я в орбіту античного світу, посилення процесу еллінізації тубільного населення зменшувалася роль скотарства, сезонного кочівництва, городищ як локальних центрів вершинської верхівки, війни й грабіжництва – безпосередніх джерел її збагачення. В науковій праці в белетризованій формі він описує, як скіфська доба, героєм якої був скотар-вершник, поступово відходить у минуле, номад стає господарчим, політичним та соціальним пережитком:

Не можна одночасно крамарювати і воювати. Вершник-скотар з номада перетворюється в експортера збіжжя. Замість кочувати з великими стадами худоби в зеленотравних степах Причорномор'я, Передуралля і Зауралля, він сидить за столиком таверни в Ольвії або Херсонесі. Його цікавлять відомості, привезені матросами про коливання біржових цін на збіжжя в Олександрії або Родосі. Смак вина примушує забути його про смак степового кумису [Петров 1992, 61].

Петров вважав, що скотарська верхівка не виявила достатньої гнучкості, щоб у змінених умовах опанувати новий процес та зберегти свою колишню економічну могутність, а також утримати політичну владу над масами, як за попередньої доби, коли хліборобство було лише незначним додатком до скотарства. У післяскіфський час станові відмінності нівелюються, а в перші століття нашої ери відбувається становлення нової системи влади, народжується нова еліта, верхівка суспільства, яка не має нічого спільного з попередньою, «виростаючи з кадрів» хліборобських громад [Петров 1992, 62].

Отже, нова доба ліквідує соціально-господарське, майново-станове розмежування власників величезних стад і безхудібною бідноті,

скотарів та хліборобів, кочовиків та осілих. Звідси випливають зміни в територіальній структурі Східної Європи: спільність скіфських часів від Дону до Дунаю розчленовується на кілька областей. Відмирає перегонне скотарство з його зонально-сезонним випасом худоби. Більше немає великих стад, які потребують оборони та зимівників. Тепер уже не потрібні збройні дружини. Припиняють своє існування могутні городища Немирівське, Шарпино, Мотронино, Трахтемирів. Докорінно змінюється структура господарства. Воно стає приселищним та присадибним. Селища розташовуються на відрогах крутих берегів річок. Кожна община обороняє себе сама. Селищна община становить цілість без того станово-майнового розчленування, яке було питомою ознакою суспільного ладу скіфських часів.

Найдокладніше скіфську добу Петров висвітлив у монографії *Скіфи. Мова і етнос* [Петров 19686].

Не всі тези вченого витримали випробування часом. Зокрема, згодом він сам відмовився від уявлень про Скіфію як велику імперію – від Альп до Алтаю.

Щодо культури «полів поховань» в історіографії на той час (до Другої світової війни та у 1950-х роках) існували дві протилежні версії їхнього походження: слов'янська (Лінія Вікентія Хвойки і всіх радянських археологів) та германська (лінія німецьких учених). Петров до війни мав дотримуватись офіційної в СРСР точки зору, утім під час війни й до 1949 року (коли мав можливість працювати без цензури) він висловлював власне бачення – про гетерогенний характер цих культур з готським елементом, який, імовірно, на певних етапах міг виконувати консолідуючу, цементуючу роль. Занепад і зникнення черняхівської культури він пов'язував із гунською навалою, а згодом (у 1960-ті роки) – із кризою та падінням Римської імперії. Сьогодні більшість дослідників не заперечує внеску готського елементу у формування черняхівської культури та її гетерогенного характеру.

На сторінках роману *Без ґрунту* Петров торкається «післяантичної епохи», або «слов'янської доби» VI–VIII століть, завершальною ланкою якої стала Київська Русь. У його наукових роботах ця проблематику не було висвітлено цілісно. Проте історичні екскурси в романі допомагають реконструювати погляди вченого на походження та становлення середньовічної Київської держави («імперії Святослава й Володимира»), на ролі, які відіграли в цьому процесі «шлях із варягів у греки», скандинавський фактор тощо.

Утім, окремі напрями наукових досліджень Петрова дозволили йому в художній формі детально зобразити спосіб життя, господарські практики населення, топографію місцевости тощо.

У тексті роману відбилосся ґрунтовне вивчення Петровим архаїчних форм агротехніки, зокрема підсічного (вогнезрубного) хліборобства [Петров 1932]. Дослідник першим у радянській науці вказав на значення форм хліборобства для розуміння становлення феодалізму в Східній Європі. Він простежив еволюцію суспільної організації у зв'язку із формами рільництва: ліс – паленище – поле. Відповідно до його схеми підсікання було характерним для родового ладу з його язичницькими віруваннями, а орне хліборобство свідчить про те, що основним виробником стає дрібний селянин – об'єкт феодальної експлуатації, ідеології якого властива еволюція в бік монотеїзму. Згодом деякі думки вченого будуть розвинені в праці *Подсечное земледелие* [Петров 1968а].

Опис будівництва міста досить точно відображає матеріали розкопок на Житомирщині поблизу села Райки, в яких 1934 року Петров брав участь, ведучи щоденник [Андреев 2012, 97]. Невелике слов'янське місто XI–XIII століть (Райковецьке городище) майже повністю розкопав археолог Теодосій Мовчанівський. Матеріали розкопок дали можливість реконструювати повсякденне життя військово-феодального замку, зробити цікаві спостереження щодо його господарства та соціальної структури населення, наочно побачити картину загибелі захисників та мешканців міста. Мовчанівський активно публікував матеріали розкопок [Мовчанівський 1935].

Цілий блок теоретичних проблем формує Петров у дискусіях про особливості історичного шляху Східної Європи в порівнянні з Західною, які супроводжували утвердження формаційної теорії в тогочасній історіографії. Вчений підтримує думку, що виникнення феодалізму на Заході та Сході має однакові передумови, які полягають у поєднанні варварського та античного світів. Для формування доказової бази він закликав «прорвати» «пільму» руських та візантійських письменників і орієнтуватися на античні джерела, археологічні та лінгвістичні дані, зважити на аналогічні обставини для Східної Європи [Петров б. д. б, 85]. Більше того, ознайомившись з доробком Фрідріха Енгельса з історії давніх германців, Петров стверджував, що археологічний матеріал Східної Європи підводить до тотожних висновків – «замість “франк” ми можемо взяти “слов'янин”» [Петров б. д. б, 42].

Із кількох неопублікованих робіт видно, що Петров у другій половині 1930-х років формує власний погляд на закономірності історичного розвитку Східної Європи в руслі марксистсько-ленінської методології. Це роботи *Родовий лад на Україні* [Петров б. д. в] та *Землеробство Європи феодальної доби* [Петров б. д. а].

Але якщо в СРСР учений був дуже обережний у висловлюваннях щодо походження Київської держави, то у романі *Без ґрунту* часи, що передували правлінню Святослава й Володимира (IX–X століття) він описує так: «Перед тим, як рушити через пороги, на цих берегових кручах з своїм полоном спинявся похмурий, закутий в залізо рудоволосий конунг, князь. Князь – грабіжник – работорговець – крамар – гість» [Домонтович 1999, 213]. Саме таким термінологічним рядом характеризує природу князівської влади Домонтович. І невипадково цю цитату взяв за епіграф сучасний дослідник Олексій Толочко, який розглядає початки Русі як військово-торгівельне співтовариство скандинавів, що нав'язало свої інтереси слов'янському оточенню [Толочко 2015].

Історична концепція епох Віктора Петрова, вперше апробована в художній формі в романі *Без ґрунту* на прикладі кількох міжепохальних зламів, не відповідала марксистському лінійно-стадіальному баченню історичного процесу, що, однак, не виключало соціально-економічної складової «епохи» як структурної цілоти. Проте вважаємо, що сьогодні не менш актуальною для української історичної науки є відповідь на питання про значення концепції Петрова в світлі канонічної схеми вітчизняної історії Михайла Грушевського. Априорі принцип тяглості (континуїтету) вітчизняної історії, обґрунтований Грушевським, завжди мав ідеологічне значення, тому суспільство та наукове середовище на сьогодні не готові зробити вибір на користь новомодних версій перервної національної історії. Водночас усе частіше лунають заклики звернути особливу увагу на моменти розривів, які містять набагато потужніший евристичний потенціал і є важливіші для розуміння гіпотетичної «історичної спадковості» та соціальної генеалогії, аніж ідеологічно мотивована тяглість [Касьянов, Толочко 2012, 21].

Зазначимо, що концептуальні засади теорії епох Петров сформулював на конкретному історичному матеріалі давньої історії України, хронологічно відмежованому від *Історії України-Руси* (1898–1936) Михайла Грушевського. Якщо виклад історії українського народу Грушевський починав з антив, то виклад ранніх етапів українського етногенезу Петров на антах закінчував. З іншого боку, теорія епох

дозволила Петрову-вченому інтегрувати давні епохи у схему вітчизняної історії, а Петрову-письменнику – продемонструвати іманентний зв'язок населення України ХХ століття із населенням давніх епох.

Література

- Андреев, В. (2012). *Віктор Петров. Нариси інтелектуальної біографії вченого*. Дніпропетровськ: Герда.
- Домонтович, В. (1999). Без ґрунту. У В. Домонтович. *Доктор Серафікус. Без ґрунту* (с. 163–380). Київ: Критика.
- Касьянов, Г., Толочко, О. (2012). Національні історії та сучасна історіографія: виклики й небезпеки при написанні нової історії України. *Український історичний журнал*, 6, 4–24.
- Корогодський, Р. (2002). Слово про друга, або Пізнання творчості в дзеркалі світової культурології й задзеркаллі доби. У Р. Корогодський. *І дороги. І правди. І життя* (В. Шевчук, упоряд.) (с. 307–316). Київ: Гелікон.
- Мовчанівський, Т. (1935). Райковецьке городище XI–XIII ст. *Наукові записки Інституту історії матеріальної культури*, 5–6, 125–176.
- Петров, В. (1932). *Вогнезрубна система хліборобства і хліборобський культ вогню*. Київ: Видавництво Всеукраїнської Академії Наук.
- Петров, В. (1942). Готи на Україні та культура полів поховань. *Український засів*, 1, 61–65.
- Петров, В. (1968а). *Подсечное земледелие*. Киев: Наукова думка.
- Петров, В. (1968б). *Скіфи. Мова і етнос*. Київ: Наукова думка.
- Петров, В. (1972). *Етногенез слов'ян. Джерела, стан розвитку і проблематика*. Київ: Наукова думка.
- Петров, В. (1992). *Походження українського народу*. Київ: Фенікс.
- Петров, В. (2013а). Наш час, як він є (з приводу статті Нормана Казнса «Несучасність сучасної людини». – *The Saturday Review of Literature*. New York. Neue Auslese V. 1946). У В. Петров. *Розвідки* (В. Брюховецький, упоряд.) (т. 2, с. 810–824). Київ: Темпора.
- Петров, В. (2013б). [Поетична творчість М. Рильського]. У В. Петров. *Розвідки* (В. Брюховецький, упоряд.) (т. 1, с. 93–138). Київ: Темпора.
- Петров, В. (б. д. а). *Землеробство Європи феодальної доби* [Рукопис].
- Петров Віктор Платонович (1894–1964). Український радянський літературознавець, етнограф, археолог (ф. 243, спр. 34, арк. 1–159).

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв України,
Київ.

Петров, В. (б. д. б). *Методи визначення могил сарматського періоду (нотатки, замітки та ін.)* [Рукопис]. Петров Віктор Платонович (1894–1964). Український радянський літературознавець, етнограф, археолог (ф. 243, спр. 123, арк. 1–204). Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв України, Київ.

Петров, В. (б. д. в). *Родовий лад на Україні. Ч. I* [Рукопис]. Ф. Х. Архів Всеукраїнської Академії наук (фонд Х, спр. 3570, арк. 1–155). Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, Київ.

Толочко, А. (2015). *Очерки начальной Руси*. Киев: Лаурус.

Шерех, Ю. (1998). Шостий у ґроні. В. Домонтович в історії української прози. У Ю. Шерех. *Поза книжками і з книжок* (В. Шевчук, упоряд.) (с. 77–114). Київ: Час.

Andreyev, V. (2015). «Epoch theory» by Viktor Petrov: frustrated revolution of the Ukrainian historiography. *Scriptorium nostrum*, 1–2, 7–34. <http://sn.kspu.edu/index.php/sn/article/view/66/49>.